

УДК 32.019.52

ПЕРВИННІ МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В. В. Козьма,

кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політичних наук, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

У статті проаналізовані первинні механізми політичної соціалізації особистості, що безпосередньо впливають на ступінь включення індивіда у світ політики. Особлива увага приділяється особистісному аспекту процесу соціалізації. Наголошується на домінуванні в науковій літературі двох моделей політичної соціалізації: модель "підкорення", що базується на концепції відомого англійського філософа Томаса Гоббса, та модель "інтересів", розробниками якої були, зокрема, Адам Сміт, Герберт Спенсер та ін. Підкреслюється важливість збереження балансу між різними механізмами політичної соціалізації. Зроблено висновок, що на сьогодні в Україні існує гостра проблема щодо поширення базових політичних знань, особливо серед молоді, а також наголошується на небезпеці поширення масових маніпулятивних технологій в українському суспільстві.

Ключові слова: політична соціалізація, особистість, механізми соціалізації, суспільство, освіта, маніпуляції.

V. V. Kozma,

Candidate of Political Science, doctoral student in political science named Dragomanov NPU, associate professor

THE MECHANISMS OF POLITICAL SOCIALIZATION

In the article the primary mechanisms of political socialization that directly affect the degree of inclusion of the individual in the world of politics. Particular attention is paid to the personal aspect of the socialization process. It is noted for dominance in the scientific literature two models of political socialization: the model of "conquest", based on the concept of the famous English philosopher Thomas Hobbes, and the model of "interests" which developers were particularly Adam Smith, Herbert Spencer and others. The importance of preserving the balance between the various mechanisms of political socialization. It was concluded that currently in Ukraine there is an urgent problem of the spread of basic political knowledge, particularly among young people, and emphasizes the danger of the spread of mass manipulation technologies in Ukrainian society.

Key words: political socialization, personality, mechanisms of socialization, society, education and manipulation.

В. В. Козьма,

кандидат политических наук, доцент, докторант кафедры политических наук, Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова

ПЕРВИЧНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В статье проанализированы первичные механизмы политической социализации личности, которые непосредственно влияют на степень включенности индивида в мир политики. Особое внимание уделяется личностному аспекту процесса социализации. Сделан акцент на доминировании в научной литературе двух моделей политической социализации: модель "подчинения", что базируется на концепции известного английского философа Томаса Гоббса, и модель "интересов", создателями которой были, в частности, Адам Смит, Герберт Спенсер и др. Подчеркивается важность сохранения баланса между различными механизмами политической социализации. Сделан вывод о том, что на сегодня в Украине существует острая проблема с распространением базовых политических знаний, особенно среди молодежи, а также акцентируется внимание на опасности распространения манипулятивных технологий в украинском обществе.

Ключевые слова: политическая социализация, личность, механизмы социализации, общество, образование, манипуляции.

Постановка проблеми. У періоди глобальних змін актуалізуються різноманітні напрями наукових досліджень, переглядаються усталені постулати та погляди, по-новому “читається” історія, відкриваються нові наукові горизонти тощо. Не є винятком із правила і вітчизняна політична наука. Так, наприклад, до теми особистості, її ролі в історії зверталися свого часу відомі мислителі всіх часів та народів. Здавалось би все, що можна було сказати – сказано, усе, що можна було дослідити – досліджено, проте сьогодні знову акцентує увагу на цій проблематиці. Чому? Відповідь очевидно потрібно шукати в людській природі. Як стверджував І.Гердер, “природа людини залишається незмінною; і на десятитисячному році від створення світу людина народжується з тими ж самими пристрастями, що і на другому році, і вона проходить цілу низку своїх благоглупостей та досягає пізньої, недосконалої, некорисної мудрості” [1, с. 427]. Ми схильні вірити, а точніше, довіряти тим, хто видається сильнішим, кращим, розумнішим за інших, хто пропонує “покращення” вже сьогодні, хто говорить, що знає, як робити та що робити.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковому та прикладному сенсі для українських науковців винятковий інтерес викликають такі питання: яку роль відіграли в українській політичній історії відомі особистості, чому тепер у нас немає своїх Вашингтонів, Рузвельтів, Маннергеймів, навіть Лукашенків (хоч як це парадоксально звучить), чому взагалі в політичній та управлінській верхівці відсутні особистості, яких можна було б назвати відповідальними суб’єктами політики, що таке вітчизняна політична еліта та кого до неї можна зараховувати тощо. Дослідженню цих питань зокрема та ролі особистості в різних царинах суспільного життя взагалі присвячено праці багатьох вітчизняних учених: О.Бабкіної, І.Бекешкіної, Є.Головахи, В.Горбатенка, В.Небоженка, В.Полохала, В.Тихоновича, Ю.Корнілова, О.Резніка, М.Шульги та ін. Актуальність зазначеної наукової проблеми та широке коло проблемних питань, які потребують розгляду, обговорення та аналізу, зумовили вибір теми нашого дослідження, де зроблено наголос на природі та механізмах включення особистості в політику як свідомого, активного та відповідального суб’єкта.

Отже, **метою статті** є аналіз механізмів, що безпосередньо впливають на ступінь включення індивіда у світ політики, а також особистісний аспект процесу соціалізації, де вкрай цікавими для дослідника є питання, пов’язані зі змінами, які відбуваються в структурі особистості під час “політичного дозрівання” індивіда.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі домінують дві моделі політичної соціалізації. З одного боку – це модель “підкорення”, що базується на концепції відомого англійського філософа Томаса Гоббса. На думку цього мислителя, щоб уникнути “війни всіх проти всіх” людина, як істота слабка і нерозумна, задля власної ж користі має підкорятися абсолютній божественній владі суверена. Особистість є лише пасивним об’єктом, “гвинтиком” політичної системи, яка, відповідно, на свій розсуд формує потрібну модель та стандарти поведінки всього суспільства. Інша модель політичної соціалізації – модель “інтересів” (А.Сміт, Г.Спенсер) розглядає розвиток людського суспільства крізь призму людської психіки, наголошуючи на тому, що людина, як правило, у своєму житті робить лише те, що відповідає її особистому інтересу. Раціональний спосіб мислення допомагає індивідам зрозуміти важливість спільних зусиль для досягнення власної користі. Таким чином, інтереси кожного так чи інакше впливають на розвиток політичного процесу, що, у свою чергу, дає підстави вести мову про певну внутрішню трансформацію, тобто про поступове усвідомлення індивідом своєї суб’єктності в політичному просторі.

Дослідження основних соціально-політичних механізмів, що безпосередньо впливають на процеси формування та функціонування особистості в політиці, мають свою методологічну специфіку, яка полягає в обов’язковому використанні системного аналізу та побудові ієрархічної моделі механізмів, що досліджуються. Це дає можливість, на нашу думку, установити взаємозв’язок між ними і по можливості віднайти закономірність. Отже, виходячи з цього і сформовано порядок, за яким розташовані нижченазвані механізми політичної соціалізації.

1. **Сім’я.** Сім’я, як фундаментальний інститут суспільної системи, володіє широким діапазоном можливостей та засобів впливу на формування позитивного чи негативного ставлення індивіда до будь-яких політичних явищ. Навіть більше, сім’ї належить провідна роль у формуванні саме позитивних установок соціальної поведінки людини. Повага, взаєморозуміння, толерантність, підтримка в сімейних стосунках стають факторами стабільності, способом життя, цінностями, що гармонійно поєднують індивідуальне та суспільне буття людини, запускають в дію процес соціалізації та становлення особистості.

Зближення сім’ї та суспільства відбувається за посередництвом держави. Суспільство через державу створює принципи та правила взаємної

відповідальності сторін, формує механізми їх виконання, реалізує спеціальну особливу політику та ідеологію. Так, у демократичному суспільстві сімейна політика держави позбавлена прямого впливу на сім'ю, на індивідуальні свободи людини і має лише регулятивний характер, тоді як у недемократичному – абсолютизуються цінності колективізму, у результаті чого сім'я, як соціальний інститут, разом з особистістю повністю підпорядковується інтересам держави та суспільства.

Сьогодні сім'я, як механізм політичної соціалізації, переживає певну кризу, що пов'язана зі складними модернізаційними змінами всього українського суспільства. Насамперед, таких змін зазнає система ціннісних особливостей. У свідомості людей старшого покоління домінують традиційні колективістські цінності сім'ї, тоді як молоде покоління більше орієнтується на цінності індивідуалістичні. Зазначимо, що в різні епохи сімейні цінності мали свій специфічний характер, проте вони завжди вважалися базовими й були важливим елементом загальної культури народу.

Потужний тиск з боку нових суспільних норм та принципів змушує інститут сім'ї пристосовуватися до нових життєвих умов, шукати адекватні критерії оцінювання дійсності. Саме сукупність таких критеріїв формує поведінку індивіда в суспільстві. Соціальний та суспільний статус особистості, її роль у суспільному та сімейному житті безпосередньо впливають на формування зразків поведінки, передусім у наймолодших членів родини, на сприйняття ними оточуючого світу тощо. Проте, які саме політичні цінності потрібно передавати дітям сьогодні переважна більшість українських батьків не знають і тому залишають цю тему поза увагою або перекладають таку "роботу" на наступний механізм політичної соціалізації – школу.

2. **Школа.** Перш ніж розглянути цей механізм політичної соціалізації зробимо кілька суб'єктивних зауважень. Відкриваючи шкільні двері, ми відкриваємо перед дитиною новий світ. І саме від особистості педагога залежить великою мірою майбутнє дитини. У житті можна виправити багато помилок, проте помилку педагога, як і помилку сапера, виправити неможливо.

Під час освітнього процесу учнів частіше за все не розглядають як суб'єктів освітньої діяльності, вони радше є об'єктами впливу. Такий підхід має право на життя, оскільки ми маємо справу із системою, а як відомо функціонування будь-якої системи базується на чіткому виконанні встановлених норм та правил. Тому очевидно, для того щоб якісно передавати знання потрібно

виробити певний алгоритм. Як правило, такий алгоритм спирається на авторитарний спосіб навчання, метою якого є змусити дитину вчитися, інакше кажучи – навчити вчитися. У цьому разі авторитарність розуміється лише як метод. У підсумку процес навчання повинен перерости в стійку звичку, у бажання пізнавати, розвиватися, мислити, творити протягом усього життя. У цьому місці варто дещо уточнити. Сучасний постіндустріальний світ справедливо називають інформаційною епохою. Кількість інформації, яку ми отримуємо щодня з різних джерел, величезна. Природно, що знати все неможливо. Саме тому сьогодні в шкільній освіті вкрай важливо "не перегнути палку" з обсягом інформації, що подається для обов'язкового вивчення. Навіть якщо дитина закінчивши школу чогось не знає – це не є великою проблемою. Проблема полягає в тому, що коли вона, отримавши атестат, не хоче більше нічого знати. Це навіть не проблема, а скоріше трагедія, а водночас і підсумкова оцінка роботи всієї школи, яка за роки навчання "вбила" в дитині жагу до пізнання. Проте освітня діяльність не зводиться лише до навчального процесу, не менш важливою її складовою є процес виховання, де використання примусу може бути вкрай небезпечним. Саме вміння гармонійно поєднувати авторитарне навчання та ліберальне виховання і називають педагогічною майстерністю. Важливо не лише навчити, а й виховати, адже особистість цінна не лише тому, що може виконувати різноманітні функції, а й тим, що вона потенційно володіє унікальною різноманітністю творчих можливостей. Тут важливо не зашкодити.

На систему шкільної освіти покладено різноманітні функції, зокрема і функцію політичної соціалізації, проте в українському суспільстві взагалі та в освітньому середовищі зокрема домінує думка про те, що політична сфера є доволі складною для дитячого сприйняття, тому політика має залишатися поза шкільними стінами. Політична соціалізація зведена лише до патріотичного виховання, головне завдання якого вбачається в шануванні та поклонінні. Така позиція ґрунтується на прикладах з минулої радянської системи освіти, де дітей таким чином політично соціалізували з перших днів перебування в школі. Сьогодні обмежити доступ шкільної молоді до політичної інформації неможливо. Інше питання, що ця інформація не аналізується, а закріплюється у свідомості дітей як сталий факт. Отже, політичний досвід молодого покоління формується не на базі отриманих у школі політичних знань та цінностей, а під впливом різноманітних, часто

маніпулятивних джерел впливу. Нерідко таким джерелом є шкільний учитель, який видає свою суб'єктивну думку на ті чи інші історичні чи політичні події як істину в останній інстанції. Неможливість молоді критично осмислити політичну дійсність призводить із часом до розчарувань, політичного відчуження та аполітичності. У підсумку відсутність у системі шкільної освіти каналів передавання політичних знань блокує роботу цього механізму політичної соціалізації.

Наступний механізм політичної соціалізації також стосується системи освіти, а точніше йдеться про вищу школу.

3. **Вища школа.** Ще донедавна можна було вести мову про політику держави щодо політичної соціалізації молоді. Якщо сім'я та школа не ставили собі за мету формування у молодого покоління інтересу до політичного життя, то саме на вищу освіту покладалося завдання передавання політичних знань, формування політичної свідомості, політичної культури, зразків поведінки тощо. Реалізовувалося це завдання шляхом запровадження на початку 90-х рр. минулого століття в українських університетах обов'язкового вивчення основ політичної науки. Із часом політична освіченість студентської молоді плюс патріотичне шкільне виховання почали давати свої результати. Яскравим прикладом цього є зимові події 2013 р. в Києві, де локомотивом протестних виступів проти незаконних дій влади була саме студентська молодь. Візьмемо на себе сміливість стверджувати, що саме завдяки молодому поколінню, що народилося та виросло в незалежній Україні, ми, в ці буремні часи, зберегли державність.

Молоді курсанти-нахімівці показали приклад дорослим “мужам у лампасах та зірках”, що таке патріотизм. Розмови про те, що, мовляв, “не було наказу” не витримують жодної критики. “Воїне, – казали давні римляни, не чекай наказу – показуй приклад!”. Здавши окупаційним російським військам півострів Крим без жодного спротиву всі, без винятку, військовослужбовці мають нести відповідальність. Усі, хто перейшли зі зброєю в руках на бік ворога – військові злочинці. Їх потрібно оголосити у міжнародний розшук і за скоєний злочин переслідувати до кінця днів. Усі інші, що “по-геройськи” вийшли з окупованого Криму на материкову частину України, покинувши зброю та техніку, мають бути звільнені з армії без права повернення на службу.

Сучасне українське суспільство вкрай заполітизоване. У таких умовах пересічним громадянам важко орієнтуватися в бурхливому океані політичних подій та явищ. Сьогодні люди як

ніколи потребують фахових політичних знань, об'єктивної інформації, якісної аналітики тощо. Здавалось би настав час використати освітню галузь як механізм політичної соціалізації населення на повну потужність, піднявши прапор політичного просвітництва. Проте так не сталося. Натомість українська система освіти, зокрема і вища школа, з прийняттям нового Закону України “Про вищу освіту” взагалі відмовляється від обов'язкового викладання гуманітарних дисциплін, у тому числі й політології, аргументуючи це тим, що “обов'язковість викладання” це анахронізм, який обмежує свободу вибору. Тепер, за великим рахунком, ця “свобода вибору” зосереджена в руках керівництва ВНЗ, яке будь-які міністерські рекомендації може залишити поза увагою. Головні захисники цього постулату посилаються на досвід розвинених демократичних країн світу. Проте ми ще дуже далекі від демократії з її цінностями, нормами, принципами тощо.

У сталих демократіях свідома, активна політична поведінка широких мас населення опирається не лише на політичні знання, здобуті під час навчання. Такі знання засвоюються особистістю в процесі її соціалізації як певна традиція, що є вже невіддільною частиною політичної культури демократичних країн світу. Нічого подібного в Україні немає, тому вкрай небезпечно виключати насправді дієвий механізм політичної соціалізації молоді – вищу школу – з переліку тих місць, де людина може отримати фахові політичні знання.

Отже, очевидним є факт, з якого постає проблемне питання: якщо сім'я, школа, університет не ставлять собі за мету виховання у молодого покоління інтересу до політичного життя країни, хто ж тоді формує у наших громадян політичні погляди, переконання, цінності, впливає на характер та форму політичної поведінки тощо? За відсутності реального впливу вищеназваних механізмів політичної соціалізації має існувати інший вкрай потужний механізм політичного залучення наших громадян до політичної сфери, адже “як потрібно керувати країною” знає переважна більшість українців. Звичайно, у цьому разі йдеться не про політичну соціалізацію як таку, а лише про ступінь політизації, адже для формування громадянської самосвідомості необхідна стійка первинна соціалізація (сім'я, школа), яка роками формує переконання та риси особистості. Високий рівень політизації є радше елементом політичної технології, який часто використовується з метою різноманітних маніпуляцій суспільною свідомістю. Найкраще справляється з “цією” роботою наступний механізм політичної соціалізації – ЗМІ.

4. Засоби масової інформації. Відсутність конкурентної боротьби між механізмами політичної соціалізації створило сприятливі умови для того, щоб панівні позиції в боротьбі за “політичні умонастрої” українців зайняли різноманітні ЗМІ. Проте ми не абсолютизуємо вплив ЗМІ на суспільну свідомість. Варто розуміти, що механізми політичної соціалізації так чи інакше пов’язані між собою. Від того, в якій сім’ї виховувався індивід, у якому середовищі навчався, якій політичній системі живе, залежить ступінь та якість її політичної соціалізації. Ми в цьому разі ведемо мову лише про те, що зі зменшенням впливу традиційних інститутів політичної соціалізації, ЗМІ, переважна більшість яких належить конкретним заможним людям, лише посилюють свій вплив і вплив цей переважно має маніпулятивний характер. Для сучасної політичної науки осмислення феномену маніпулювання має важливе значення, оскільки дає змогу вести мову не просто про технології протидії маніпуляціям, а піднімати питання про державну політику інформаційної безпеки, а це, у свою чергу, дає можливість знову наголосити на важливості поширення базових політичних знань на ранніх етапах соціалізації індивіда.

Список використаних джерел

1. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М.: Изд-во “Наука”, 1977. – 703 с.
2. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. пр. / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2 (16). – 652 с.

Це далеко не повний перелік механізмів, проте ми навмисно залишаємо їх поза увагою, оскільки без первинної соціалізації немає сенсу вести мову про можливість якісної політичної соціалізації, наприклад, у трудовому колективі чи громадській організації. Важливо зберегти баланс між різними механізмами політичної соціалізації, адже домінування лише одного з них призводить до викривлень та маніпуляцій, не говорячи вже про той випадок, коли такі механізми взагалі не працюють.

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що результатом успішної політичної соціалізації є формування свідомих, політично активних громадян, які здатні брати участь у політичних процесах та впливати на політичну ситуацію в країні. Таким чином окрема особистість стає відносно автономним суб’єктом політики. Разом з тим результатом неуспішної політичної соціалізації є лише зростання маси пасивних об’єктів політики, що легко піддаються впливу різноманітних маніпуляторів, гаслом яких є “чим гірше, тим краще”. Насамкінець залишається лише нагадати вислів відомого афінського стратега Перикла: “Якщо Ви не цікавитесь політикою, це ще зовсім не означає, що політика не цікавиться вами”.

References

1. Herder Y. H. Ydey k fylosofyy ystoryy chelovechestva / Y.H.Herder. – M.: Yzdatel'stvo “Nauka”, 1977. – 703 s.
2. Ukrayins'ke suspil'stvo: monitorynh sotsial'nykh zmin. Zbirnyk naukovykh prats' /za red. d.e.n. V. Vorony, d.s.n. M. Shul'hy. – K.: In-t sotsiologiyi NAN Ukrayiny, 2015. – Vyp. 2(16). – 652 s.